

CONCEPTUL DE „CULTUREM” ÎN TRADUCTOLOGIA ROMÂNESCĂ ȘI SPANIOLĂ. SIMILITUDINI ȘI DISCREPANȚE

Diana MOȚOC

Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România

Abstract: Different approaches in translation studies have been applied to cultural terms. In the Hispanic space, Molina proposes an analysis of norms which operated on the target text and also on the generated changes and relationship of equivalence between TT and ST. In the Romanian context, Lungu-Badea has an outstanding contribution to the definition, theorizing and analysis of cultural terms. The Romanian researcher defines the concept and determines its features by using binary oppositions. She proposes a classification of culturemes through the comparative-cultural method and finds solutions to problems derived from them by analysing the intention-situation in translation. First of all, this paper offers an overview of the conceptualization of the term in the two spaces, and, secondly, it sets out to establish the similarities and/or differences between them.

Keywords: *cultureme*, cultural transfer, cultural equivalence

1. Introducere

Concept funcțional în teoria și practica traducerii, *culturemul* (nume proprii, referințe culturale, istorice, geografice, livrești etc.) este considerat a fi piatră de încercare pentru traducător, la limita traductibilității (Lungu Badea 2004).

Termenul de *culturem* este un termen relativ nou creat, care nu a pătruns încă în cele mai importante dicționare ale unor limbi ca spaniola (*Diccionario de la Real Academia*) sau franceza (*Larousse*). De asemenea, nu este înregistrat în *Dicționarul explicativ al limbii*

române¹; îl găsim, totuși, în *Marele dicționar de neologisme*, de Florin Marcu (2000), unde este definit ca fiind „cea mai mică unitate a unui fenomen sau fapt de cultură, element comun unor forme, structuri, genuri de cultură (după semantem)”.

Conceptul este utilizat în câteva domenii conexe: studii culturale și didactica limbilor străine (Poyatos 1971, 1976, 1983, 1994, Blanco Santos și Vega de la Fuente Martínez, 1998), studii consacrate interculturalității (Oksaar 1988, *apud* Lungu Badea 2003, 2004, 2009b), sociologia românească (Benkö 1985, Evseev 1985) și traductologie, în special în abordarea diferențelor culturale și a transferului cultural, așa cum reiese din studiile efectuate de H. Vermeer (1983), H. Vermeer și H. Witte (1990), C. Nord (1997), P. Sandrini (1999, 2002), A. Chesterman (1997, 2000)² etc.

În spațiul hispanic, după ce termenul de *culturem* (*culturema*, sp.) a fost utilizat pentru prima oară în didactica limbilor străine, de Poyatos (1971, 1976, 1983, 1994), în traductologie, a făcut obiectul de studiu al mai multor cercetători: Hurtado Albir (2001/2004), Molina (2001, 2006), Luque Nadal (2009), Rodríguez Abella (2009), Vercher García (2011) etc. Menționăm că ne vom referi în continuare cu precădere la studiile cercetătoarei Lucía Molina (2001, 2006), dar și la concepte și criterii definite de Amparo Hurtado Albir (2004).

O contribuție remarcabilă la definirea, teoretizarea conceptului și analiza traducerii *culturemelor* îi revine spațiului traductologic românesc, grație, mai cu seamă, modelului elaborat de cercetătoarea Lungu Badea (1999/2001, 2002, 2003, 2004, 2009a, 2009b, 2011, 2012), care își centrează o importantă parte a activității traductologice pe această noțiune³. Plecând de la teoriile traductologice contemporane, de la semiotica traducerii, estetica receptării și de la studiul comparativ al acesteia, Lungu Badea construiește o teorie traductologică argumentată științific, pe care o denumește teoria

¹ Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.

² Preluăm aici parcursul realizat de Lungu Badea (2004, 2009b). Potrivit cercetătoarei, *culturem* este utilizat, de asemenea, în literatură, semiotica rusă, lingvistică, fenomenologie, semiotica dramaturgică, drept comparat etc., desemnând fapte culturale specifice acestor domenii (Lungu Badea 2003, 2009b, 20).

³ Cercetarea se bazează pe teza doctorală intitulată *Le rôle du contexte extralinguistique dans la traduction des culturèmes* susținută la Universitatea de Vest, în 2003, precum și pe studiile premergătoare acesteia (1999, 2001, 2002), și dezvoltată în lucrările din 2004, 2009b, 2011a, 2011b, 2012c.

comparativ-culturalistă a traducerii, pe baza studiilor descriptive și evaluative ale unor fapte concrete, și anume traducerea culturilor.

În traductologia românească, culturile a fost abordat, de asemenea, de Anda Rădulescu (*Les cultures roumaines: problèmes spéciaux de traduction*, 2010), care, plecând de la analiza traducerii culturilor românești în franceză, subliniază dificultatea de redare a acestora, mai ales când ele se încrucișează cu aluzia culturală și conotația. Remarcăm, de asemenea, faptul că revista *Translations* a dedicat primul său număr (2009) traducerii culturii, mai exact, dificultății de traducere a faptului cultural și interferențelor interculturale rezultate din contactele culturale. Notăm, pe lângă studiul semnat de Lungu Badea („Remarques sur le concept de culture”, 2009b), la care ne vom referi în continuare, contribuțiile traductologilor Anda Rădulescu („Parémies roumaines formées à partir d’un nom de peuple – quelle stratégie de traduction?”, 2009), Alina Pelea („Analyse des personnages de contes comme cultures et unités de traduction”, 2009), Ioana Bălăcescu și Bernd Stefanink („Gérer les cultures en traduction”, 2009).

2. Noțiunea de „culture”. Aspecte terminologice și definiții

În spațiul hispanic, așa cum anticipam mai sus, termenul de culture (*culturema*, în limba spaniolă) este utilizat pentru prima oară de Fernando Poyatos⁴ în domeniul didacticii limbilor străine, mai precis, al comunicării neverbale. Astfel, după ce folosește termenul deja în lucrările din 1971 (*apud* Blanco Santos 1998), 1976 și 1983 (*apud* Poyatos 1994), în subcapitolul „Para el análisis sistemático de una cultura: el modelo interdisciplinar de los culturesmas” (1994, 37-42), el propune un model, flexibil și adaptabil, pentru o analiză sistematică și progresivă a unei culturi pe baza unității pe care o denumește *culturema* și pe care o definește astfel:

„orice porțiune semnificativă de activitate sau non-activitate culturală percepută prin intermediul unor semne sensibile și

⁴ Ne-am oprit la definirea conceptului de „culture” la Poyatos, dat fiind și faptul că acesta a fost extrem de puțin valorificat în domeniul traductologic, chiar dacă în analiza noastră comparativă ne vom referi mai puțin la abordarea sa. Ulterior, *teoria culturilor* propusă de Poyatos a stat la baza altor studii, în același domeniu, între care le menționăm pe cele semnate de Blanco Santos (1998) și Vega de la Fuentes Martínez (1998).

inteligibile cu valoare simbolică și susceptibilă a fi divizată în unități mai mici sau amalgamată în altele mai mari”⁵ (37-38).

Declinându-și preferința tot pentru termenul de *culturema*, Molina (2001, 2006) consideră pertinentă recurgerea la sufixul „*ema*” (echivalent al lui „*em*”), utilizat în lingvistică, dar și la comoditatea și claritatea folosirii unui singur cuvânt specializat în raport cu o sintagmă (cuvinte/elemente/mărci culturale etc.). De asemenea, își motivează alegerea prin faptul că își bazează definiția pe cea a lui Nord, considerând *culturem*ul „un element verbal sau paraverbal care are o încărcătură culturală specifică într-o cultură și care, fiind transferată în altă cultură, poate provoca un transfer nul sau diferit de cel original”⁶ (Molina 2001, 91). Definiția este reluată și parțial nuanțată în lucrarea din 2006:

„înțelegem prin *culturem* un element verbal sau paraverbal care are o încărcătură culturală specifică într-o cultură și care intrând în contact cu o altă cultură prin traducere, poate provoca o problemă de natură culturală între textul-sursă și textul-țintă”⁷ (Molina 2006, 79).

În demersul său, Lungu Badea (1999/2001, 2003, 2004, 2009b, 2012), după referirea la accepția termenului în diferitele teorii care îl utilizează (teoria *culturem*ului, a transferului cultural, sociologie, traductologie), prezintă mai întâi formarea și definiția termenului, pentru a identifica în continuare conceptul de „*culturem*” prin opozițiile binare pe care le stabilește între acest concept și alte concepte funcționale în lingvistică, stilistică sau traductologie.

Notăm ca o primă discrepanță între abordările comparate faptul că în timp ce Molina (2001, 2006) se limitează în a stabili un

⁵ „Cualquier porción significativa de actividad o no-actividad cultural percibida a través de signos sensibles e inteligibles con valor simbólico y susceptible de ser dividida en unidades menores o amalgamada en otras mayores” (Poyatos 1971, 23; 1994, 37-38). Menționăm că traducerea tuturor citatelor din prezentul articol ne aparține.

⁶ „un elemento verbal o paraverbal que posee una carga cultural específica en una cultura y que al ser transferido a otra cultura, puede provocar una transferencia nula o distinta al original” (Molina 2001, 91).

⁷ „entendemos por *culturema* un elemento verbal o paraverbal que posee una carga cultural específica en una cultura y que al entrar en contacto con otra cultura a través de la traducción, puede provocar un problema de índole cultural entre los textos origen y meta” (Molina 2006, 76).

parcurs strict traductologic al conceptului de „culturem” (Nida 1945, Margot 1979, Vlahov și Florin 1970, Vermeer 1983, Newmark 1988, Nord 1994, Katan 1999 etc.), în parcursul teoretic diacronic și sincronic întreprins de Lungu Badea, este pusă pentru prima oară în legătură utilizarea termenului în domeniul cibernetice (Moles 1967), al interculturalității (Oksaar 1988), sociologic (Benkő și Evseev 1986) și al traductologiei (transferul cultural) (Vermeer 1983, Vermeer și Witte 1990, A. Chesterman 1997, 2000), precum și definirea conceptului de „culturem” prin opoziție cu celelalte concepte lingvistice amintite.

Termenul a fost creat după modelul termenilor *fonem*, *morfem*, *lexem*, și desemnează nume proprii, referințe culturale, istorice, geografice, livrești etc. (Lungu Badea 2004). Conceptul, funcțional în teoria, practica, didactica și critica traducerii, este definit de Lungu Badea ca fiind:

„unitatea minimală purtătoare de informație culturală care nu se poate descompune în vederea perceperii sensului și realizării traducerii, întrucât această operație ar perturba receptarea corectă a sensului de către destinatar (cititor, traducător etc.) și, prin urmare, ar produce alterarea intenției autorului” (2004, 35).

Identificarea culturemului se bazează pe diferențierea prin opoziții binare de alte noțiuni cu care s-ar putea confunda. În primul rând, Lungu Badea (2009b) distinge între conotație și culturem, prima reprezentând sensul figurat și contextual al unei lexii simple ori compuse, în timp ce culturemul este o lexie simplă, compusă sau o expresie lexicalizată care funcționează ca unitate semantică, a cărei reperare depinde de „(re)cunoașterea contextului extralingvistic de origine”⁸ (34). De aici rezultă și caracterul relativ al statutului de culturem, sarcina de a-l identifica revenindu-i cititorului-sursă și, respectiv, traducătorului, care, la rândul său, are sarcina să-i asigure destinatarului receptarea TȚ.

Apropiate, aluzia culturală și culturemul, diferă totuși prin faptul că „aluzia este, prin definiție indirectă (Bologne 1991, 6-7): un cuvânt, o frază ce evocă o persoană/un lucru fără a o/îl desemna (cf. *Petit Larousse*), spre deosebire de culturem care o/îl desemnează”⁹

⁸ „(re)connaissance du contexte extralinguistique d’origine” (Lungu Badea 2009b, 34).

⁹ „[l’] allusion est, par définition indirecte (Bologne 1991, 6-7): un mot, une phrase évoquant une personne/chose sans la désigner (cf. *Petit Larousse*), à la différence du culturème qui la désigne” (Lungu Badea 2009b, 46).

(Lungu Badea 2009b, 46). O altă diferențiere fundamentală pe care o semnalează Lungu Badea între cele două noțiuni este cea referitoare la raportul pe care fiecare îl are cu locutorul: aluzia se referă la o cultură presupus comună între interlocutori, iar culturemul creează o complicitate între locutori, pe baza unor informații culturale, istorice sau actuale, care pot fi sau nu cunoscute.

În cazul celei de a treia opoziții binare, între culturemul și neologism, dacă cel din urmă acoperă o lacună lingvistică în LȚ (împrumuturi sau creații interne necesare) sau este o manifestare de pedanterie, potrivit lui Lungu Badea (2009b), primul reprezintă „o caracteristică a comunicării care se manifestă în actul traducerii în momentul transferului practicilor monoculturale și a faptelor culturale ale limbii-sursă spre limba-țintă”¹⁰ (52).

Nici conceptele de „cultism” și „culturemul” nu se suprapun, cultismul fiind utilizat atât pentru a desemna un împrumut savant, cât și pentru manifestarea unui stil literar prețios, afectat (așa-numitul gongorism), în timp ce culturemul este specific culturii-sursă, specificitate care nu este neapărat reperabilă în cultura-țintă, iar valoarea de fapt cultural este atribuită de contextul extralingvistic (Lungu Badea 2009b). În sfârșit, din ultima opoziție (traductem vs culturemul), reținem că, potrivit cercetătoarei române, traductemul este o unitate de lucru, de echivalență, care funcționează doar în cadrul procesului traductiv; spre deosebire de acesta, culturemul este reperabil formal independent de actul de traducere.

În ceea ce privește punctele de convergență sau de divergență între cele două abordări traductologice, remarcăm că, în timp ce aspectele terminologice permit observarea unei prime similitudini – și anume, în ambele spații lingvistice se optează pentru termenul de *culturem* (*culturema*, sp.) –, în definierea conceptului există însă și discrepanțe. Dacă ambele teorii precizează faptul că este specific unei culturi, fie deja în definiție (la Molina), fie atunci când sunt stabilite caracteristicile culturemului (la Lungu Badea), între care monoculturalitatea, la care ne referim mai jos, în conceptualizarea noțiunii notăm o primă divergență: în timp ce Lungu Badea (2004) o definește ca fiind o unitate minimală de sens purtătoare de informație culturală, pentru Poyatos (1994) este o porțiune divizată în unități mai mici sau amalgamată în altele mai mari.

¹⁰ „une caractéristique de la communication qui se manifeste dans l’acte de traduction lors du transfert des pratiques monoculturelles et des faits culturels de la langue source vers la langue cible” (Lungu Badea 2009b, 52).

Cel mai evident punct de divergență pe care îl identificăm însă între cele două conceptualizări se referă la dependența *vs* autonomia cultuuremului față de traducere. În definițiile sale, Molina (2001, 2006) afirmă deja dependența cultuuremului de transferul cultural, anticipând caracterul dinamic al acestuia, în vreme ce Lungu Badea (2004, 2009b) distinge între caracteristicile care definesc statutul cultuuremului, autonomia acestuia față de traducere. Remarcăm în abordarea cercetătoarei Lungu Badea argumentarea identificării și delimitării noțiunii prin opozițiile binare evocate mai sus, din care se desprind respectivele caracteristici definitorii ale statutului cultuuremului. Și anume, este vorba despre o microunită:

1) monoculturală: cultuuremul este specific unei culturi, în care produce un anumit efect, în funcție de semnificație și context, care nu e sesizabil într-o altă cultură, cu mici excepții, datorate faptului că potențialul cultural, motivația istorică și socio-culturală poate să se găsească uneori parțial (sau cu o valoare culturală diferită) și în alte culturi (Lungu Badea 2009b, 31, 71). Reținem, în acest sens, și următoarea afirmație:

„Definit ca cea mai mică unitate purtătoare de informație culturală, cultuuremul este de asemenea o realitate culturală proprie unei culturi care nu se regăsește în mod necesar într-o altă cultură”¹¹ (Lungu Badea 2009b, 69).

2) în al doilea rând, este o microunită relativă; aceasta decurge din subiectivitatea emițătorului și a receptorului, din bagajul cognitiv și orizontul de așteptare propriu fiecărui participant la comunicare (Lungu Badea 2009b, 71).

3) în sfârșit, în al treilea rând, este autonomă față de traducere.

Aceasta este, așa cum menționam mai sus, cea mai evidentă discrepantă între cele două abordări traductologice. Dacă la Molina (2006) cultuuremele se manifestă *în* cadrul transferului cultural, motivându-și afirmația prin exemple de cultuureme care nu există în afara traducerii între catalană și spaniolă; potrivit cercetătoarei Lungu Badea (2009b, 71), cultuuremele se manifestă și *în afara* procesului traductiv, aducând ca argument faptul că, prin traducere, cel mai

¹¹ „Défini comme la plus petite unité porteuse d’information culturelle, le culturème est aussi un concept théorique désignant une réalité culturelle propre à une culture qui ne se retrouve pas nécessairement dans une autre” (Lungu Badea 2009b, 69).

adesea se șterge semnificația cultuuremului, se pierde încărcătura culturală, ori ea produce un efect diferit.

Cât decurge din caracterul relativ pe care îl distinge Lungu Bădea și care decurge din subiectivitatea emițătorului și a receptorului, îl considerăm similar caracterului dinamic pe care-l conferă atât Molina, cât și Hurtado Albir cultuuremului, prin faptul că înțelegerea și soluționarea sa depinde de contextul situațional, între parametrii cărui se numără și cei doi participanți la comunicare.

2. Clasificarea cultuuremelor

Motivul pentru care elementele culturale existente în texte pot genera probleme sunt, firește, diferențele culturale. Prin urmare, clasificarea cultuuremelor s-a impus ca o abordare a tipologiei diferențelor culturale dintre diversele culturi, propunerile existente în studiile de traductologie fiind multiple și grăitoare cu privire la complexitatea operației.

Pentru a analiza modul în care au fost transpuse elementele culturale în traduceri în arabă ale romanului *Un veac de singurătate*, de Gabriel García Márquez, și reluând propunerile traductologice existente – Nida (1945), Margot (1979), Vlahov și Florin (1970), Newmark (1992 [1988], Nord (1994), Katan (1999, 45) –, Molina (2001) clasifică diferențele culturale în patru categorii:

1. Mediul natural: floră, faună, fenomene atmosferice, climă, peisaje (naturale și create), toponime. Include domeniul „ecologiei” lui Nida, sau „cadru natural” al lui Nord.

2. Patrimoniul cultural: personaje (reale sau de ficțiune), evenimente istorice, ceea ce ține de religie, festivități, credințe populare, folclor, opere și monumente emblematice, locuri cunoscute, nume proprii, ustensile, obiecte, instrumente muzicale, tehnici folosite la exploatarea pământului, pescuitul, chestiuni legate de urbanism, strategii militare, mijloace de transport etc. Patrimoniul include comportamentele culturale care răspund funcției referențiale la Nord, „cultura religioasă” și „istoria” la Nida, „cultural materială” la Newmark, precum și *realia* folclorice și mitologice la Vlahov și Florin.

3. Cultura socială: pe de o parte, convenții și obiceiuri sociale – mod de adresare și politețe, mod de a mânca, de a se îmbrăca, de a vorbi; obiceiuri, valori morale, saluturi ca gest, distanța fizică dintre interlocutori etc.; iar, pe de altă parte, organizarea socială – sisteme politice, legale, educative, organizații, meserii și profesii, monede, calendare, măsuri etc. Ea coincide cu „cultura socială” la Nida, cu

„organizații și obiceiuri” la Newmark și cu comportamentele culturale care răspund funcției fatice, expresive și apelative la Nord.

4. Cultura lingvistică: antroponime, transliterații, proverbe, zicători, metafore generalizate, asociații simbolice, interjecții, blasfemii, insulte etc. Din cele patru subcategorii ale lui Nida, conceptul le păstrează pe cele fonologice și lexicale.

La aceste categorii autoarea introduce și fenomenul interferențelor culturale, care constă în disfuncția unui concept între culturile sursă și țintă, dat fiind că este asociat cu conotații culturale diferite în fiecare din cele două limbi-culturi. Pe de o parte este vorba despre falșii prieteni culturali (același concept, comportament sau gest au o conotație culturală diferită; ex.: bufnița în cultura occidentală sugerează înțelepciune, în cultura arabă, prevestire rea, la noi, poartă spre orient, și una și alta, fie spus între paranteze), iar pe de altă parte, despre ceea ce numește „ingerințele” culturale (atunci când în TS apar elemente proprii culturii-țintă; ex.: „Hasta la vista, baby”, din TS englez, redat în spaniolă, prin tehnica adaptării: „Sayonara, baby”) (Molina 2001, 2006).

Pentru a asigura funcționalitatea și pentru a le face mai operaționale, Lungu Badea (2004, 2009b) optează în clasificarea culturilor pentru combinații de criterii, reținând astfel un criteriu formal, coroborat cu unul funcțional. Din punct de vedere formal, autoarea distinge:

1. Cultureme simple: lexii simple (nume comune sau nume proprii) sau compuse.

2. Cultureme compuse: sintagme și unități frazeologice constituite ca unități de sens. Lungu Badea subliniază faptul că în cazul culturilor reprezentate de expresii, cuvintele care le compun „își pierd individualitatea semantică, semnificația este dată de microtext care funcționează într-un context și conține adesea o referință intertextuală” (67).

Din punct de vedere funcțional, Lungu Badea clasifică culturile în:

1. cultureme istorice, care actualizează relația dintre emițător și epoca sa;

2. cultureme actuale.

Remarcăm o contribuție inedită, și anume, faptul că este singura teoreticiană care menționează, clasifică și descrie expresiile palimpsest drept cultureme. Acest lucru este cu atât mai notabil cu cât identificarea acestui tip de cultureme este mai anevoioasă decât a celorlalte, întrucât dificultățile de înțelegere se amplifică. În cazul expresiilor palimpsest, „[p]ermutările sau redistribuirile frazeologice

permit «subtilizarea» exprimării prin exploatarea unor structuri consacrate în care sunt turnate alte elemente lexicale” (Lungu Badea 2004, 67). Din cauza acestei „încăstrări” în forme care devin mai greu de sesizat datorită referințelor culturale pe care le presupun, expresiile astfel create riscă să nu fie integrate în contextele extralingvistice și lingvistice necesare receptării conținutului, iar intenția autorului să nu fie redată în transferul interlingvistic (Lungu Badea 2004, 67).

În cele două modele de analiză la care ne referim, găsim criterii de clasificare diferite: în timp ce Molina (2001, 2006) utilizează un criteriu tematic (al tipologiei diferențelor culturale), Lungu Badea (2004, 2009b) optează pentru o combinație de criterii, respectiv un criteriu formal, coroborat cu unul funcțional. Împărtășim opinia cercetătoarei române potrivit căreia clasificarea culturilor nu este un scop în sine, ci o modalitate de a facilita înțelegerea fenomenului și, mai mult decât atât, de a facilita reperarea acestora, menită să asigure reușita transferului cultural.

3. Transferul cultural. Modele de analiză

Lungu Badea (2001, 2002, 2003, 2004, 2009b) situează culturile în centrul teoriei pe care o elaborează, și pe care o denumește comparativ-culturalistă. Această perspectivă teoretică are ca fundament comparatismul și teoria interpretării, semiotica lui Umberto Eco (1990, 1992) și a lui L. Nanni (1991, 1995, *apud* Lungu Badea 2004), precum și modelul literar de traducere. Integrarea traducerii în acest context global pleacă de la distincția pe care o face Eco între elementele necesare pentru atribuirea sensului, cărora Lungu Badea le găsește corespondența în procesul traductiv astfel:

„*intentio auctoris*, corespunzând în limbajul traductologilor conceptului de *vouloir-dire*, *intentio operis*, adică proiectul textului însuși care, ca dispozitiv semnificativ, deschide și limitează posibilele interpretări, și *intentio lectoris*, a cărei manifestare este dependentă de bagajul cognitiv și de complementele cognitive [...]” (2004, 84).

Autoarea adaugă o a patra intenție, introdusă de L. Nanni (1991, 1995, *apud* Lungu-Badea 2004), care primează în fața celorlalte trei, și anume, intenția culturii, aceasta fiind „matricea, sistemul în care funcționează *intenția operei*, *intenția autorului* și *intenția cititorului*”, precedându-le în spațiul socio-cultural (81). În

acord cu această abordare, perspectiva comparativ-culturalistă relevă acțiunea mediului cultural asupra autorului ca emițător, a traducătorului ca receptor/emițător și a cititorilor ca receptori¹².

Ceea ce îi permite traducătorului să rezolve distanța culturală este competența sa biculturală, faptul că este un „intermediar cu dublă apartenență culturală” (Lungu Badea 2004, 86); aceasta îi conferă capacitatea de a evalua corect ocurențele, reperând referințele culturale (culturemele) și redându-le adecvat în TT. De altfel, autoarea scoate în evidență necesitatea competenței bilingve și biculturale a traducătorului, dimensiune indispensabilă a competenței traductive, condiție *sine qua non* pentru acest „autor de gradul doi”¹³ (receptor-emițător) în realizarea traducerii, pentru înțelegerea varietății contextelor (lingvistic, extralingvistic, situațional, cognitiv etc.). Prin urmare, mediul cultural, contextul extralingvistic și orizontul de așteptare al fiecărui cititor-traducător determină descifrarea anumitor asocieri între cuvinte, referințe culturale etc. Iar acestea din urmă, culturemele, îi impun traducătorului „să repereze linia de demarcare dintre cititorii excluși și cititorii complici, să definitiveze harta cunoașterii și ignoranței culturale în cultura-țintă, să ajusteze «ignoranța culturală»” (Lungu Badea 2004, 87).

În abordarea sa, cercetătoarea acordă un rol însemnat contextului extralingvistic¹⁴, în reperarea, înțelegerea și restituirea culturemelor, acestea având prin urmare o natură istorică, culturală, literară etc. Autoarea îl definește ca fiind: „ansamblul evenimentelor, codurilor, raporturilor sociale etc. necesare pentru înțelegerea unui enunț” (Lungu Badea 2004, 92). În opinia sa, contextualizarea este vitală în traducerea intențiilor. De altfel, parametrii după care poate fi analizat contextul – și care condiționează deopotrivă producerea și receptarea – sunt ușor de corelat cu intențiile lui Nanni (*intenția culturii, intenția autorului, intenția cititorului, intenția operei*). Acești

¹² Pe de altă parte, cultura „orientează și modelează interpretarea textului de tradus, se interpune între subiectivitatea traducătorului și obiectul tradus” (Lungu-Badea 2004, 82).

¹³ „Dincolo de intenția de bază a autorului (*Ia*), vor apărea, vor fi incluse involuntar și alte intenții, de fapt sub-intenții «traductoriale», care ar trebui să coincidă atât cu intenția autorului, traducătorul fiind un autor secund (*Ia'*), dar și intenția cititorului sursă, așa cum este el imaginat, în mod ideatic (*Ics*)” (Lungu-Badea 2004, 91).

¹⁴ „Orice abordare a traducerii, susține Lungu Badea, fie ea de natură teoretică ori practică, eșuează complet în cazul în care limba este izolată de realitatea în care se verbalizează” (2004, 92).

parametri sunt: obiectul (despre ce este vorba în mesaj), emițătorul (cel care enunță), receptorul (cel căruia i se adresează mesajul) și vectorul (condițiile spațiale și temporale ale enunțului). La aceștia se adaugă tipul de relație: ton, canal, domeniul discursului.

Mai mult decât atât, înțelegerea contextului global (în care autoarea include context lingvistic, extralingvistic, cultural, istoria culturii, a universului cultural și artistic al autorului și contextul de apariție al operei) este cea care determină reușita traducerii.

Lungu Badea (2004, 2009b) concepe și aplică un model de evaluare a traducerii culturilor, prin raportare la contextul extralingvistic, la condițiile de producere a operei și sensului, dar și la condițiile de receptare și lecturile plurale pe care orizonturi de așteptare diferite le pot actualiza. Metoda de evaluare se organizează astfel: 1) reperarea culturilor în TS; 2) evidențierea formelor de limbaj păstrate în LS; 3) constatarea dificultății de redare în TȚ a culturii (neredat, parțial redat, redat incorect); 4) aprecierea soluțiilor pentru care optează traducătorul: explicitări, culturi, omisiuni, glosări, note de traducător etc. (2004, 109, 2009b, 65, 71).

Soluțiile de traducere depind de *strategia* de traducere. La alegerea acesteia, converg mai mulți factori: intenția, finalitatea, destinatarul, dar și constrângerile editoriale sau comerciale ori gustul epocii/comunității lingvistico-culturale în care se traduce. Mai ales, strategia globală a traducerii culturale ia în considerare finalitatea TS, tipul de text și finalitatea TȚ, determinate de situația de comunicare a TS și de receptare a traducerii. Potrivit cercetătoarei, traducătorul poate opta pentru o strategie comunicativă (centrată pe destinatarul TȚ), semantică (fidelă sensului), literală (fidelă LS, exotică), liberă (adaptare), culturală sau erudită (traduceri comentate, filologice) și idiomatice (formă și conținut).

În modelul său, Molina (2001, 2006) pleacă de la studiile descriptiv-sistemice (Teoria polisistemului, *The Manipulation School*) și funcționaliști. Modelul de analiză propune două părți: prima fază, o analiză a fiecărui text-țintă, adică *normele* care au operat asupra lui și *transformările* generate de aceste *norme*; a doua fază urmărește *relația de echivalență* care se stabilește între fiecare TȚ și TS și care este tipul acestei echivalențe.

Molina (2001, 2006) conferă o dimensiune dinamică culturii, bazându-se pe două premise: pe de o parte, și pentru autoarea spaniolă culturile nu există în afara unui context, iar pe de altă parte, ele apar în cadrul transferului cultural (fiind o consecință a acestui transfer) între două culturi concrete. Perspectiva acestei dimensiuni dinamice presupune o serie de factori care trebuie luați în

considerare: contextul situațional, limbile în contact, funcția textuală, scopul soluției adoptate în traducere etc.

Hurtado Albir (2004, 614-615), la rândul său, consideră traducerea culturilor dintr-o perspectivă funcțională și dinamică. În acest sens, în opinia autoarei, factorii ce trebuie avuți în vedere sunt următorii:

1. Tipul de relație între cele două culturi (dominantă vs minoritară, paritate a celor două culturi, apropiere vs depărtare culturală, ce determină viziunea pe care o are o cultură asupra celeilalte, precum și redarea culturilor. La acest punct, autoarea subliniază că pot exista și următoarele situații: inechivalențe culturale (inexistența unui semn cultural în cealaltă cultură), falși prieteni culturali (gesturi, concepte, comportamente cu conotații diferite), „ingerințe” culturale (folosirea într-o cultură a unor elemente preluate dintr-o altă cultură și adesea distorsionate).

2. Genul textual, ale cărui caracteristici condiționează funcția culturilor, dar și domeniul textual. Prezența unui culturi într-un text literar (pentru a da culoare locală) sau într-un text tehnic (folosit pentru a descrie), poate presupune o traducere diferită: acesta poate fi păstrat, adaptat, suprimat etc. Autoarea aduce exemplul substituirii cântecului francez *La Madelon*, din banda desenată *Le fils d'Astérix*, cu un cântec în spaniolă sau catalană, în traduceri în limbile respective, ceea ce nu s-ar fi întâmplat, probabil, dacă ar fi fost vorba despre un roman, întrucât ar fi produs o dislocare cu privire la cadrul cultural al poveștii.

3. Funcția culturilor în TS, relevanța sa în raport cu ansamblul textului.

4. Natura culturilor: registrul, noutatea, specificitatea/universalitatea.

5. Caracteristicile destinatarului: motivația, nivelul cultural.

6. Finalitatea traducerii, care determină alegerea metodei de traducere (cf. Hurtado Albir: traducere interpretativ-comunicativă, adaptativă, filologică, literală), care, la rândul ei, determină opțiunea pentru o soluție de traducere sau alta, pentru o tehnică sau alta.

În opinia celor două autoare spaniole, utilizarea unui procedeu este și ea întotdeauna dinamică și funcțională: în funcție de tipul de text, de modalitatea de traducere, de finalitatea traducerii și de strategia sau metoda aleasă (interpretativ-comunicativă, liberă, filologică, literală), care se modifică în funcție de context și de finalitatea traducerii (Hurtado Albir 2004).

La nivelul modelului de analiză propus de fiecare dintre cele două perspective traductologice, un prim posibil punct de întâlnire ar

putea fi similitudinea dintre normele polisistemice pe care își bazează analiza Molina (2006) și intenția culturii, respectiv constrângerile în receptarea și producerea sensului la care se referă Lungu Badea (2004):

„[c]ultura-sursă își impune constrângerile în receptarea și producerea sensului (teoria polisistemică), iar traducătorului îi revine sarcina de a rezolva, de a diminua distanțarea culturală respectând în același timp și constrângerile limbii-țintă” (82).

Distingem o similitudine și mai vădită între factorii determinanți în alegerea metodei de traducere (Hurtado Albir 2004, Molina 2001, 2006) – tipul de relație între cele două limbi și culturi, contextul situațional, genul textual, funcția și natura culturemului, destinatarul și finalitatea sau scopul soluției adoptate în traducere –, și parametrii după care este analizat contextul global pentru stabilirea strategiei traductive (Lungu-Badea, 2004, 2009b): intenția culturii, finalitatea TS, tipul de text și finalitatea TȚ, determinate de situația de comunicare a TS și de receptare a traducerii, dar și de destinatar.

Notăm divergența terminologică, dar și parțială similitudine conceptuală între noțiunile de „strategie”, respectiv „metodă de traducere”. Astfel, regăsim la Lungu Badea (2003, 2008, 2012b) în definirea termenului *strategie* o accepție pe care o putem considera similară noțiunii de *metodă* la Hurtado Albir (2004) și Molina (2001, 2006), fără a o suprapune total, dată fiind și complexitatea și caracterul mai nuanțat al definiției cercetătoarei române, pentru care strategia este:

„Ansamblul procedeelelor de traducere folosite de un traducător cu scopul de a transfera în LT sensul unui TS, dar și atmosfera culturală în care este produs acest sens, astfel încât să suscite cititorului-țintă o reacție similară celei pe care o are cititorul-sursă. [...] Strategia de traducere este stabilită de traducător în funcție de scopul TS și de finalitatea prezumtivă atribuită TȚ” (2012b, 135-136).

Hurtado Albir (2004) definește metoda de traducere: „desfășurarea unui proces traductiv anume, care se supune unui principiu în funcție de obiectivul urmărit de traducător; este vorba despre o opțiune globală ce parcurge întregul text” (54), iar alegerea metodei „este determinată de contextul în care se efectuează traducerea și de finalitatea pe care o urmărește aceasta, care poate fi diferită în funcție de destinatar” (251). Autoarea distinge patru tipuri de metode de traducere: interpretativă-comunicativă (traducerea

sensului), literală (transcodificare lingvistică), liberă (modificarea categoriilor semantice și comunicative) și filologică (traducere erudită și critică).

Strategiile de traducere definite de Lungu Badea (2012b) sunt comparabile, dar mai nuanțate: 1. strategie comunicativă (centrată pe destinatarul TȚ), 2. semantică (fidelă sensului), 3. literală (fidelă LS, exotică), 4. liberă (adaptare), 5. culturală sau erudită (traduceri comentate, filologice), 6. idiomatică (formă și conținut).

Aceși divergență terminologică se păstrează și în ceea ce privește procedeele de traducere, ceea ce uneori implică și diferențe în definirea conceptului. Vinay și Darbelnet (1958) sunt primii care au definit *procedeele tehnice ale traducerii* și au propus o clasificare a acestora. După această primă propunere, terminologic, s-a optat fie pentru *procedeu*, fie pentru *tehnică*, iar conceptual au avut loc multiple nuanțări.

Atât Hurtado Albir, cât și Molina optează pentru termenul *tehnică de traducere*, definit de Hurtado Albir (2004) ca fiind un procedeu „vizibil în rezultatul traducerii care se utilizează pentru obținerea echivalenței de traducere a microunităților textuale”¹⁵ (268). La rândul său, Molina (2001) definește tehnica de traducere ca „procedeu de analiză și catalogare a funcționării echivalenței de traducere”¹⁶ (115), având cinci caracteristici fundamentale: 1) afectarea rezultatului traducerii; 2) catalogarea în comparație cu originalul; 3) referirea la microunități textuale; 4) caracterul discursiv și contextual; și 5) funcționalitatea.

În ceea ce privește traductologia românească, termenul utilizat este cel de *procedeu de traducere*, în opinia noastră mai adecvat definițiilor; de altfel, semnalăm faptul că Hurtado Albir și Molina definesc *tehnica* drept „un procedeu...” (v. paragraf anterior). Lungu Badea (2012b) definește procedeuul de traducere ca desemnând „orice modalitate folosită deliberat de traducător în momentul reflecției asupra TS și al căutării unui echivalent” (115).

Notăm ca punct convergent al celor două abordări rolul esențial și determinant pentru reperarea și transferul culturilor care este conferit competenței bi-culturale și celei extralingvistice. Explicit în expunerea pe care am făcut-o cu privire la perspectiva comparativ-

¹⁵ „...visible en el resultado de la traducción, que se utiliza para conseguir la equivalencia traductora” (Hurtado Albir 2004, 268).

¹⁶ „...procedimiento de análisis y catalogación del funcionamiento de la equivalencia traductora” (Molina 2001, 115).

culturalistă a traducerii culturilor, acesta este implicit reliefat în descrierea competenței traductive de grupul PACTE, de la Universitatea Autonomă din Barcelona, a cărei cercetătoare principală este Hurtado Albir. Grupul PACTE (1998, 2000, 2001, *apud* Hurtado Albir 2004), în urma cercetărilor empirico-experimentale în domeniul competenței de traducere și a dobândirii ei, include între componentele indispensabile nu doar o subcompetență bilingvă, ci și o subcompetență biculturală, extralingvistică (pe lângă cele de transfer, instrumental-profesională, psihofiziologică și strategică). Potrivit lui Hurtado Albir (2004, 395), subcompetența extralingvistică implică cunoștințe implicite și explicite despre lume în general și în domenii specializate, și anume cunoștințe: 1) despre traducere; 2) despre cele două culturi; 3) enciclopedice; 4) tematice.

În sfârșit, în ceea ce privește modelul de evaluare a traducerii culturilor, remarcăm, la Lungu-Badea, complexitatea analizei (în patru faze) în identificarea culturilor în TS (prin caracteristicile statutului acestora) și evaluarea soluțiilor în TT, argumentată și nuanțată, carentă în modelul lui Molina, care se oprește la analiza normelor și a transformărilor și la relația de echivalență.

Concluzii

Analiza comparativă a celor două perspective traductologice în ceea ce privește traducerea culturilor pune în lumină existența atât a similitudinilor, cât și a discrepanțelor, a punctelor de convergență, dar și de divergență între cele două abordări, și care dau seama de plurivalența culturilor, dar și de conceptualizarea sa, în parte, diferită. Remarcăm, o dată în plus, complexitatea, profunzimea și nuanțarea modelului teoretic, a analizei de evaluare, în traductologia românească, așa cum se conturează în cercetarea Georgianeii Lungu Badea, și anume în abordarea comparativ-culturalistă a traducerii culturilor.

Referințe bibliografice

- Bălăcescu, Ioana, Stefanink, Bernd. „Gérer les cultures en traduction”. *Translationes*, 1, 2009b: 135-147. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Blanco Santos, María Cristina. „La comunicación y su relación con la cultura”. In: Ana María Cestero Mancera. *Estudios de comunicación no verbal*. Madrid: Editorial Edinumen, 1998: 17-36.

- Diccionario de la Real Academia*. Disponibil online la: <http://www.rae.es/recursos/diccionarios/drae> (Accesat în 2 iulie 2016).
- Larousse*. Disponibil online la: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/rechercher?q=cultureme&l=francais&culture> (Accesat în 2 iulie 2016).
- Lungu-Badea, Georgiana. „Culturemele – între conotații și aluzii culturale. Încercare de definire a conceptului de culturem”. *Analele Universității de Vest din Timișoara*, Seria Științe Filologice, AUT, XXXIX, 2001: 369-383.
- Lungu-Badea, Georgiana. *Teoria culturemelor, teoria traducerii*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2004.
- Lungu-Badea, Georgiana. „Quelques questions concernant la traduction des noms propres: application au roumain”. In: Tatiana Miliaressi. *La Traduction: philosophie, linguistique et didactique*. Lille: Université Charles de Gaulle – Lille3, collection UL3 „Travaux et Recherches”, 2009a: 249-252.
- Lungu-Badea, Georgiana. „Remarques sur le concept de cultureme”. *Translationes*, 1, 2009b: 15-78. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Lungu-Badea, Georgiana. „La traduction (im)propre des noms propres littéraires”. *Translationes*, 3, 2011: 65-79. Georgiana Lungu-Badea și Alina Pelea. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Lungu-Badea, Georgiana. „Traduire les «effets d'évocation» des culturemes: une aporie?”. In: Florence Lautel-Ribstein și Jean-Yves Masson. *Revue Septet. Des Mots aux actes. „Jean-René Ladmiral: une œuvre en mouvement”*. Perros-Guirec: Éditions Anagrammes, nr. 3, 2012a: 289-308.
- Lungu Badea, Georgiana. *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*. Ediția a III-a, revăzută și adăugită. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2012b.
- Luque Nadal, Lucía. „Los culturemas, ¿unidades lingüísticas, ideológicas o culturales?», 2009. Disponibil online la: elies.rediris.es/Language_Design/LD11/LD11-05-Lucia.pdf (Accesat în 3 iulie 2014).
- Marcu, Florin. *Marele dicționar de neologisme*. București: Editura Saeculum, 2000.
- Molina, Lucía. *Análisis descriptivo de la traducción de los culturemas*. Tesis doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2001.

- Molina, Lucía. *El otoño del pingüino. Análisis descriptivo de la traducción de los culturemas*. Castellón de la Plana: Univ. Jaime I, 2006.
- Moțoc, Diana. *Traducerea, loc de întâlnire pentru limbile și culturile catalană și română. Studiu de caz: culturemul*. Teză doctorală. Universitatea de Vest din Timișoara, 2015.
- Pelea, Alina, „Analyse des personnages de contes comme culturèmes et unités de traduction”. *Translationes*, 1, 2009b: 97-117. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Poyatos, Fernando. „El culturema, unidad para el estudio de una cultura”. *Yelmos*, 1, 1971: 23-27.
- Poyatos, Fernando. *La comunicación no verbal. Cultura, lenguaje y conversación*. Madrid: Ediciones Istmo, Biblioteca Española de Lingüística y Filología, 1994.
- Rădulescu, Anda. *Les culturèmes roumains: problèmes spéciaux de traduction*. Craiova: Editura Universitaria, 2010.
- Rodriquez Abella, Rosa María. „El hombre de mi vida: análisis de la traducción de los culturemas del ámbito gastronómico”. In: Carmen Navarro, Rosa María Rodríguez Abella, Francesca Dalle Pezze, Renzo Miotti. *La comunicación especializada*. Bern: Peter Lang AG, Linguistics insights, 2008: 321-339.
- Vega de la Fuente Martínez, María. „Comunicación no verbal: algunas diferencias culturales entre Hungría y España”. In: Ana María Cestero Mancera. *Estudios de comunicación no verbal*. Madrid: Editorial Edinumen, 1998: 37-52.
- Vinay, Jean-Paul, Darbelnet, Jean, *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Paris: Didier, 1958.

Notiță biobibliografică

Diana MOȚOC este asistent universitar la Departamentul de Limbi Moderne Aplicate, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. A obținut doctoratul în traductologie la Universitatea de Vest din Timișoara, cu teza *Traducerea, loc de întâlnire a culturilor și limbilor catalană și română. Studiu de caz: culturemul*, sub îndrumarea științifică a prof. univ. dr. Georgiana Lungu Badea. A beneficiat de stagii de cercetare la Sorbonne Nouvelle de Paris, Université Libre de Bruxelles, Université de Genève, Universitat Autònoma de Barcelona, Universidad Complutense de Madrid, Universidad de Santiago de Compostela. A tradus poezie și proză din literatura spaniolă (Jorge Manrique, Javier Marías) și catalană (Quim Monzo, Miquel Rayó Ferrer).